

UOT: 338.431.4, 338.433.4

AQROBİZNES SFERASINDA BAZAR İNFRASTRUKTURUNUN İNKİŞAF AMİLLƏRİ

Müşfiqə Əjdər qızı Məmmədova, i.ü.f.d, dosent,

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, baş mütəxəssis
Tel.: (055) 689-98-60; e-mail: mushfiqa38@gmail.com

Xülasə

Məqalədə aqrobiznes sferasında bazar infrastrukturunun xüsusiyyətləri, habelə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı infrastrukturun formalaşmasına qoyulan tələblər açıqlanır. Eyni zamanda, son dövrlər ərzində bazar infrastrukturunun inkişafının əsas istiqamətləri araşdırılır və müvafiq dəyərləndirmələr aparılır. Göstərilir ki, modern infrastruktur obyektlərinin yaradılması, müvafiq institusional dəyişikliklərin aparılması kənd təsərrüfatı məhsullarının itkilərinin ixtisar olunmasına və keyfiyyətinin saxlanılmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Bununla birlikdə müvafiq istiqamətdə sistemli tədbirlərin reallaşdırılmasının davam etdirilməsinə ehtiyac vardır.

Açar sözlər: *bazar infrastrukturunu, istehsal, topdansatış, pərakəndə satış, logistika, marketing.*

Giriş

Azərbaycan Respublikasında bazar infrastrukturunun formalaşması müasir dövrdə vacib və aktual problemdir. Məlumdur ki, ölkədə kənd təsərrüfatı ilə bağlı ciddi islahatlar, o cümlədən struktur islahatları aparılır. Bu islahatlar və müvafiq yönümdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən sistemli tədbirlər deməyə əsas verir ki, kənd təsərrüfatında daha sürətli inkişaf təmin olunacaqdır. Belə bir şəraitdə aqrar sferada bazar infrastrukturuna tələblər yüksəlir, ilk növbədə, istehsalın artım miqyasları ilə bağlı məhsul yığımından sonrakı mərhələlərdə itkilərin azaldılması, məhsulların keyfiyyətinin saxlanılması, ən əsası isə istehsalçıların bazara çıxış şərtlərinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyac yaranır.

Bazar infrastrukturunun mövcud vəziyyətində yerli istehsalçıların ticarət şəbəkələrinə əlverişli şərtlərlə daxil olmasına müəyyən maneələr yaranır və bəzən istehsalçılar yetişdirdikləri məhsulu ticarət vasitəçilərinin təklif etdikləri qiymət şərtləri ilə onlara satmağa məcbur olurlar. Bazar infrastrukturunun, xüsusilə də topdansatış və pərakəndə satış şəbəkələrinin kifayət qədər inkişaf etməməsi istehsalçı qiymətləri ilə bazar qiymətləri arasında fərqi 2-3 dəfə, bəzi hallarda isə daha çox olmasını şərtləndirən amillərdən biri kimi çıxış edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bazar infrastrukturun ticarət, logistika, bazar məlumatlarının toplanması və yayılması, tələb və təklifə nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün zəruri vasitə rolunu səmərəli yerinə yetirir və yüksək əlavə dəyərin yaradılmasında mühüm rol oynayır.

Bu cəhətdən yanaşdıqda göstərmək olar ki, hələlik ölkəmizdə bazar infrastrukturunun səmərəli fəaliyyət göstərən sistem kimi formalaşdırılması tam təmin edilməmişdir. İnfrastruktur sferasında intensiv texnologiyaların tətbiqi miqyasları və xidmətlərin keyfiyyəti zəruri tələblər səviyyəsində deyildir. Bazar infrastrukturunu sferasında mövcud olan struktur problemlərinin həllinə ehtiyac vardır. Eyni zamanda, bazar infrastrukturunun formalaşdırılması və fəaliyyətinin iqtisadi, təşkilati və institusional mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin həlli başa çatdırılmalıdır.

Məqalədə aqrobiznes sistemində bazar infrastrukturunun xüsusiyyətlərinin açıqlanması, ölkəmizdə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı bazar infrastrukturuna qoyulan tələblər və bu sahədə reallaşdırılan tədbirlərin dəyərləndirilməsi məqsədi qarşıya qoyulmuşdur.

Aqrobiznes sferasında bazar infrastrukturunun xüsusiyyətləri

Bazar infrastrukturunu məhsul və xidmətlərin istehsalçılardan istehlakçılara çatdırılmasına xidmət edən, alqı-satqı əməliyyatlarını, onun fəaliyyətini təmin edən sahələrin, xidmətlərin, təşkilatların, müəssisələrin məcmusu kimi çıxış edir. Bazar infrastrukturlarına birjalar, onların vasitəçiləri, hərəraclar, yarmarkalar, məsləhət-informasiya qurumları, ticarət palataları, lizinq firmaları, kredit təşkilatları, kommersiya bankları, audit şirkətləri və s. daxildir.

Müasir dövrdə inkişafetmiş bazar infrastrukturunun mövcudluğu aqrar istehsalın genişləndirilməsi, habelə kənd təsərrüfatı istehsalının və ərzaq bazarının dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin səmərəli təşkili baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aqrar sahədə bazar infrastrukturunu həm kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafının maddi bazasının formalaşdırılması məsələlərinin həllinə bilavasitə təsir edən amil, həm də istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlakçılara əlverişli qaydada çatdırılmasının təminatçısı kimi çıxış edir. Bununla əlaqədar bazar infrastrukturunun formalaşdırılması və ardıcıl surətdə təkmilləşdirilməsi bütövlükdə aqrar sahənin inkişaf etdirilməsinin mühüm məsələləri sırasında dayanır [5, 9, 10].

Kənd təsərrüfatının istehsal vasitələri ilə təminatında yaranmış problemin həlli məqsədilə dövlət kənd təsərrüfatı texnikasının, mineral gübrələrin, ziyanvericilərə qarşı mübarizə vasitələrinin alınması üçün büdcədən vəsait ayırmaqla yanaşı, həm də onların aqrar istehsalçılara çatdırılmasına xidmət edən infrastrukturunu formalaşdırılması ilə bağlı tədbirlər həyata keçirmişdir. Eyni zamanda, dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılmasına xidmət edən infrastruktur obyektleri şəbəkəsinin genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi tədbirlərinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsinə böyük həcmli vəsaitlər ayrılmışdır. Aqrar sektorda bazar infrastrukturunun inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlər kənd təsərrüfatının texniki təminatının yaxşılaşdırılmasına, habelə aqrar sahədə istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının itkilərinin azaldılması və keyfiyyəti saxlanılmaqla istehlakçılara çatdırılmasına şərait yaradır.

Ölkəmizdə əsaslı islahatların uğurla həyata keçirilməsi bu istiqamətdə irəliləyişlərə yol açmışdır. Dövlətin güclü maliyyə və təşkilati köməyi ilə müəyyən istiqamətlər üzrə infrastrukturun dirçəldilməsi təmin edilərək bu sahədə yeni obyektlərin şəbəkələri təşəkkül tapmağa başlamışdır. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalçıları ixrac bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi üçün geniş əhatəli tədbirlərin görülməsi də Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində müəyyən edilmiş prioritet istiqamətlərdən biridir. İlk növbədə ixrac imkanlarının genişləndirilməsi baxımından zəruri şərtlərdən biri məhz bazar infrastrukturunun inkişafı ilə bağlıdır ki, bu baxımdan ölkədə kənd

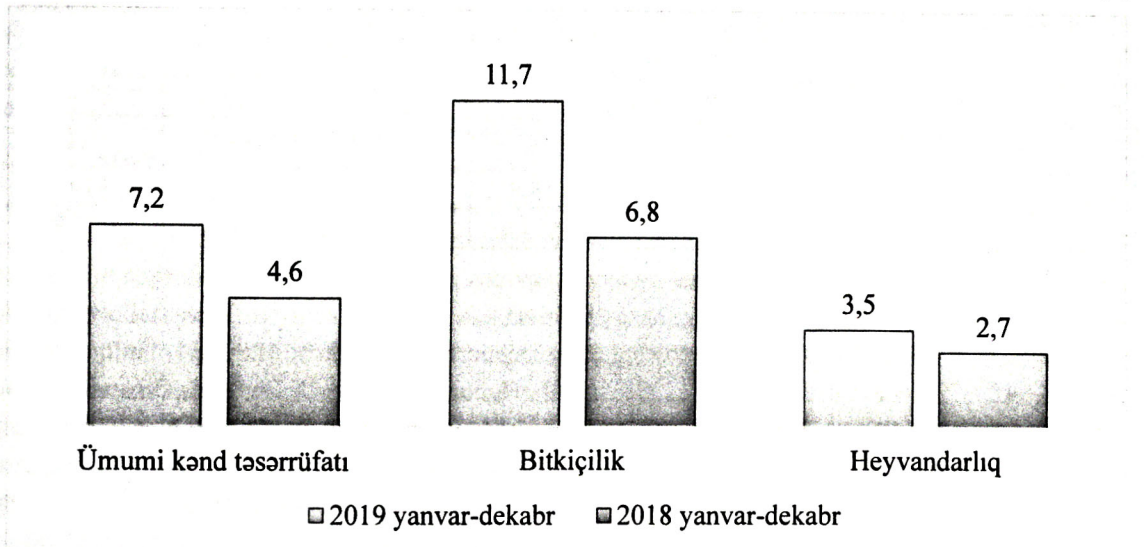
təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə bazar infrastrukturunun inkişafı tədbirləri ixraca da stimullaşdırıcı təsir göstərəcəkdir. Eyni zamanda, ənənəvi ixrac bazarlarına daha geniş miqyasda daxil olmaqla yanaşı xüsusilə də yeni ixrac bazarlarına çıxış imkanlarının yaradılmasına, regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının yeni topdansatış və logistika mərkəzlərinin yaradılmasına, paytaxtda və digər iri şəhərlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının müasir tələblərə uyğun pərakəndə satış şəbəkələrinin genişləndirilməsinə, kənd təsərrüfatı istehsalçıların daxili və xarici bazarlara çıxışının yaxşılaşdırılması baxımından yükdaşıma xidmətlərinin inkişafına, o cümlədən istehsalçılar üçün əlverişli şərtlərin təmin edilməsi baxımından bu xidmətlərin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır [2].

Kənd təsərrüfatının inkişafı və bazar infrastrukturuna tələblər

Son illər Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi yüksək tempə artır. Bununla da əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi problemi demək olar ki, həllini tapıb. Hazırda ölkə vətəndaşlarının ərzaq və qidaya olan tələbatının əksər hissəsi yerli istehsal hesabına ödənilir.

2019-cu ildə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7.2% çoxalıb (*Diagram 1.*).

Diagram 1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının fiziki həcm indeksi, müqayisəli qiymətlərlə [4]

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi istehsal həcmiminin dəyəri faktiki qiymətlərlə 7.8 milyard manat təşkil edib ki, bunun da 52.1 faizi (4.1 milyard manat) heyvandarlıq sahəsinin, 47.9 faizi (3.8 milyard manat) bitkiçilik sahəsinin payına düşüb. 2018-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə kənd təsərrüfatı, meşə və balıqçılıq sahəsində yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də payı 5.7 faiz təşkil edib [4].

2019-cu il ərzində ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə kartof istehsalı 1004.2 min ton (11.7%), taxıl istehsalı (qarğıdalı da daxil olmaqla) 3538.5 min ton (6.9%), tərəvəz istehsalı 1714,7 min ton (12.7%), meyvə və giləmeyvə istehsalı 1099.7 min ton (8.8%), bostan məhsulları

istehsalı 447.6 min ton (11.4%) artmışdır. Ümumilikdə 2019-cu ilin yanvar-dekabr aylarında şəkər çuğunduru və tütün istisna olmaqla bütün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi artmışdır (Cədvəl 1.).

Cədvəl 1. 2018-2019 illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas növlərinin istehsalı [4]

Göstəricilər	Ölçü vahidi	2018	Ötən ilin müvafiq dövrünə nisbəti, %-lə	2019	Ötən ilin müvafiq dövrünə nisbəti, %-lə
Taxıl, qarğıdalı ilə	min ton	3309,2	+13,0%	3538,5	+6,9%
Pambıq	min ton	232,2	+11,9%	295,3	+26,4%
Günəbaxan	min ton	24,3	-20,6%	34,8	+43,3%
Şəkər çuğunduru	min ton	299,4	-31,2%	237,0	-20,9%
Tütün	min ton	6,3	+18,8%	6,0	-4,4%
Kartof	min ton	898,9	-1,6%	1004,2	+11,7%
Tərəvəz	min ton	1521,9	+8,3%	1714,7	+12,7%
Bostan məhsulları	min ton	401,9	-8,2%	447,6	+11,4%
Meyvə və giləmeyvə	min ton	1010,8	+5,9%	1099,7	+8,8%
Üzüm	min ton	167,6	+9,6%	201,8	+20,4%
Yaşıl çay yarpağı	ton	868,6	+12,0%	929,4	+7,0%
Ət (diri çəkiddə)	min ton	556,6	+3,0%	573,3	+3,0%
Süd	min ton	2080,4	+2,8%	2129,4	+2,4%
Yumurta	mln. ədəd	1674,7	-2,3%	1827,1	+9,0%
Yun	min ton	15,8	-1,2%	16,1	+1,6%
Barama	ton	514,0	2,1 d.	643,7	+25,3%

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı və emalı müəssisələrinin idxalı 2019-cu ildə 1934.1 milyon ABŞ dolları təşkil edib və əvvəlki ilə nisbətən 13% azalıb. Bununla belə, daxili istehsalın dinamik artımı özünütəminatməni yüksək səviyyədə saxlamağa imkan verir. Ölkəmizdə 2019-cu ildə kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi kartof üzrə 87,8%, tərəvəz üzrə 112,0%, bostan məhsulları üzrə 100,8%, meyvə və giləmeyvə üzrə 123,1%, ət və ət məhsulları üzrə 82,5%, yumurta üzrə 101,8%, süd və süd məhsulları üzrə isə 86,2% olmuşdur.

Kənd təsərrüfatı və emalı məhsullarının ixracı 943.3 milyon ABŞ dolları və 2018-ci illə müqayisədə artaraq 14.1% təşkil edib. Məhsul növlərinin əksəriyyəti üzrə ixracda artım müşahidə edilmişdir (Cədvəl 2.).

Hazırda Azərbaycanda istehsal olunan meyvə-tərəvəz məhsulları Rusiya Federasiyasının ixrac bazarlarında kifayət qədər rəqabətqabiliyyətlidir. Buna görə də bu məhsullar üzrə ixrac potensialının artırılması üçün yerli istehsalçılar tərəfindən böyük sahələrdə yeni meyvə bağları salınır və istixanalar yaradılır. İstehsal həcmnin artırılması ilə yanaşı ixrac infrastrukturunun da inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan dövlət dəstəyi ilə ixrac bazarlarında logistik mərkəzlərin qurulmasına başlanılıb.

Cədvəl 2. Əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac göstəriciləri [4]

Göstəricilər	Natural ifadədə ixrac həcmi, ton		Fərq	Dəyər ifadəsində ixrac həcmi, min ABŞ dolları		Fərq
	2019 yanvar	2018 yanvar		2019 yanvar	2018 yanvar	
Cəmi tərəvəz	15545.5	8556.4	+1.8 dəfə	12704.3	9012.8	+41.0%
Kartof	67.0	53.8	+24.5%	28.2	21.5	+31.0%
Pomidor	9114.9	6738.8	+35.3%	10490.4	7862.7	+33.4%
Soğan, sarımsaq	4658.5	808.6	+5.8 dəfə	1030.6	184.5	+5.6 dəfə
Xiyar	15.8	199.3	-12.6 dəfə	20.6	221.6	-10.8 dəfə
Cəmi meyvə	31781.5	25330.3	+25.5%	30697.5	25850.1	+18.8%
Qoz-fındıq	2412.7	1727.0	+39.7%	12266.3	9033.1	+35.8%
Alma	12312.4	7120.6	+72.9%	5361.4	3237.6	+65.6%
Çay	107.9	56.6	+1.9 dəfə	659.7	371.0	+77.8%
Arpa	6554.9	0.0	+100.0%	1105.6	0.0	+100.0%
Tütün xammalı	675.1	555.0	+21.6%	1792.4	1938.2	-7.5%
İpək xammalı	4.0	0.0	+100.0%	165.0	0.0	+100.0%
Yun	0.0	30.9	-100.0%	0.0	51.9	-100.0%
Gön-dəri	-	-	-	1109.9	282.9	+3.9 dəfə
Pambıq lifi	8250.2	4177.9	+2.0 dəfə	11929.3	6570.1	+81.6%
Pambıq ipliyi	340.1	656.3	-1.9 dəfə	1274.1	1840.0	-30.8%

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Meyvə, tərəvəz və digər məhsulların ixracatında yüksək artım göstəriciləri Azərbaycanın aqrar ixracatının coğrafi şaxələndirilməsi üçün çox yaxşı göstəricidir. “Made in Azerbaijan” brendi altında olan məhsulları indi Rusiya və postsovet məkanının digər ölkələrinin ənənəvi satış bazarları ilə yanaşı bir sıra ərəb dövlətlərinin, Çin, ABŞ və Avropanın ticarət şəbəkələrində də tapmaq mümkündür.

Bununla belə, Rusiya bazarı bu gün də Azərbaycanın aqrar məhsulları üçün əsas bazar olaraq qalır - ümumi aqrar ixracatın təxminən 3/4 hissəsi bu bazara gedir. Bu, Rusiya bazarının Azərbaycan istehsalçıları üçün nisbətən daha açıq olması ilə, qismən də Avropa, ABŞ və dünyanın digər bölgələrindən kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalına qoyulmuş sanksiya məhdudiyyətləri ilə bağlıdır ki, bu da Azərbaycan ixracatçıları üçün əlavə imkanlar yaradır [8].

Yerli istehsalın inkişaf etdirilməsi ölkənin iqtisadi tərəqqisinə müsbət təsir etməklə daxili bazarın qorunmasında, xaricə valyuta axınının qarşısının alınmasında və idxaldan asılılığın azaldılmasında mühüm rol oynayır. Məhz bu amil nəzərə alınaraq Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrində dövlət texniki, maliyyə və innovasiya dəstəyi ilə yeni-yeni istehsal və xidmət sahələri istifadəyə verilir. Bunun nəticəsində də qeyri-neft sektorunun, xüsusən də kənd təsərrüfatının daha da inkişafına səbəb olacaq layihələr reallaşdırılır. Dövlətin maliyyə dəstəyi ilə yaradılan belə istehsal və xidmət sahələri əhalinin keyfiyyətli yerli məhsullarla təmin edilməsinə də şərait yaradır. Bu sırada kənd təsərrüfatı məhsullarının uzun müddətə saxlanması üçün logistika mərkəzləri - soyuducu anbar komplekslərini də qeyd etmək mümkündür [3].

Ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafı bu sahədə yüksək məhsuldarlığın təmin edilməsi, yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması ilə müşayiət olunur. Son illər respublikamızda istehlak bazarının qorunması, satış məntəqələrində süni qiymət artımının qarşısının alınması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılır. Qeyd olunanlar əsas götürülməklə kənd təsərrüfatının gəlirli sahələrinin inkişaf etdirilməsi, fermerlərə dövlət dəstəyinin daha səmərəli təşkili və ərzaq təhlükəsizliyinə nail olunması aqrar sahədə dövlət siyasətinin mühüm istiqamətləri kimi diqqətdə saxlanılır.

Bununla belə, məhsulun istehsalçıdan istehlakçıya çatdırılması mərhələsində mövcud maneələrin aradan qaldırılması da vacib məsələlərdən biridir. Aran regionunun rayonlarında aparılan araşdırmalar nəticəsində fermerlərin kənd təsərrüfatı məhsullarının bazara çıxışı üzrə aşağıdakı problemləri müəyyənəlib:

- *fermerlər istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarını paytaxta aparmaqda çətinlik çəkirlər, buna görə də regional satış bazalarının yaradılmasına ehtiyac var;*
- *regionlarda emal müəssisələri ilə əlaqələrin qurulmasında problemlər var, kiçik fermerlərin emal müəssisələrinə təklif etdikləri kənd təsərrüfatı məhsulları emal müəssisələrinin tələblərinə cavab vermir və əsas səbəb qiymət razılaşmasının olmamasıdır;*
- *sortların qarışıq olması və toxumların keyfiyyətinin aşağı olması məhsulun həm keyfiyyətinə, həm də alıcı zövqünə mənfi təsir göstərir ki, bu da məhsul satışına problem yaradır;*
- *Rusiya Federasiyası bazarları istisna olmaqla digər xarici ölkələrə, xüsusən də Avropa İttifaqı ölkələrinin bazarlarına məhsul ixracı hələ ki, aşağı səviyyədədir;*
- *fermerlərin istehsal etdikləri məhsulların satışı daha çox vasitəçilər tərəfindən həyata keçirilir. Bu vəziyyətdə fermerlərdən daha çox güzəşt tələb olunur, bazarlarda isə qiymət bahalaşır;*
- *istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üçün lazım olan anbarların sayı azdır, mövcud anbarlara isə fermerlərin çıxışı çətinidir. Belə ki, anbarlardan istifadə imkanları təkmilləşməlidir.*

Bazar infrastrukturunun inkişafının əsas istiqamətləri

Müasir şəraitdə ölkəmizdə aqrobiznes sisteminin daha da inkişafına səbəb olacaq layihələr reallaşdırılır. Dövlətin maliyyə dəstəyi ilə yaradılan belə istehsal və xidmət sahələri əhalinin keyfiyyətli yerli məhsullarla təmin edilməsinə də şərait yaradır. Bu sırada kənd təsərrüfatı məhsullarının uzun müddətə saxlanması üçün logistika mərkəzləri - soyuducu anbar kompleksləri mühüm yer tutur. Soyuducu anbar normal temperaturda pozulmağa meyilli olan qidaların aşağı temperaturda mühafizə edilməsinə imkan verən infrastruktur sayılır. Bir meyvənin ömrü ağacdan dərildikdən sonra təxminən 5-15 gün arasında dəyişir. Soyuducu anbar kompleksinin yaradılması kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və bu sahədə olan itkilərin azaldılması, eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması əsasında xaricə daha çox məhsul çıxarılması nöqtəyindən nəzərdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun (SİF) güzəştli kreditləri hesabına bu gün ölkəmizin bütün regionlarında 50-dən çox belə kompleks tikilib istifadəyə verilib [3, 7]. Həmin komplekslərin ümumi həcmi 260 min tona yaxındır. İqtisadi rayonların hər birində ən azı 2-3 soyuducu anbar mövcuddur. Bu komplekslərin hər biri yeni iş yerlərinin açılması ilə bərabər əhalinin meyvə-tərəvəz məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində mühüm rola malikdir.

Həyata keçirilən bu kimi tədbirlərin nəticəsidir ki, hazırda ölkə əhalisinin meyvə-tərəvəz məhsullarına olan tələbatı, əsasən, yerli istehsal hesabına ödənilir. Təkcə sahibkarların marağına görə deyil, öz tələbatından artıq məhsul istehsal edən, onu daxili və xarici bazarlara ixrac etmək istəyən bütün istehsalçılar üçün də bu soyuducu anbarların cəlbədicisi, əlçatan olması baxımından saxlama qiymətlərinin münasib olması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Soyuducu anbar komplekslərində məhsulların saxlanması üçün icarəhaqqı rayonlar üzrə 1 kiloqram üçün 5-20 qəpik arasında dəyişir. Soyuducu anbar kompleksləri enerjitutumludur - böyük həcmdə elektrik enerjisi istehlak edirlər. Elektrik enerjisi qiymətlərinin kommersiya qurumları üçün xeyli baha olması nəticədə icarə qiymətlərinin yüksək olmasına gətirib çıxarır. Soyuducu anbarlar kənd təsərrüfatına xidmət göstərmələrinə baxmayaraq bu sahədə xidmət göstərən subyektlər aqrar sahə kimi bir sıra vergilərdən azad deyillər. Qeyd edilənlər nəzərə alınaraq soyuducu anbarlara elektrik enerjisinin güzəştli qiymətlərlə satılması və onlar üçün vergi yükünün azaldılması məsələlərinə baxılması məqsədəuyğun hesab edilir. Bu məsələlərin həlli son nəticədə istehsalçıların öz məhsullarını anbarlarda saxlamağa maraqlarının yüksəldilməsinə səbəb olacaqdır.

Ölkəmizdə soyuducu anbar kompleksinin yaradılması kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və bu sahədə olan itkilərin azaldılması ilə yanaşı bu məhsulların saxlanması əsasında xaricə daha çox məhsul çıxarılması nöqteyi-nəzərindən də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ərzaq bazarında süni qiymət artımının qarşısının alınması, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qəbulu üzrə ixtisaslaşdırılmış terminalların və onların saxlanması üçün anbarların yaradılmasına paralel olaraq həmin məhsulların daşınmasına xidmət edən nəqliyyat infrastrukturunun təşkilinə, xüsusi ərzaq mağazaları şəbəkəsinin genişləndirilməsinə də ehtiyac var.

Dövlət qurumlarının ehtiyacı üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü və həmin məhsullarla təchizat bu məqsədlə yaradılmış "Aqrar Tədarük və Təchizat" ASC tərəfindən həyata keçirilir. Fikrimizcə, ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatının mərkəzləşdirilmiş bir mexanizmlə aparılması qeyri-neft sektorunun bir qolu olaraq kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdıracaq. Belə ki, bu halda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının itkisi azalır [6].

Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı ilə bağlı bu cür mexanizm dünya təcrübəsində geniş şəkildə tətbiq olunur. Fermerlərin qeyd etdiyimiz problemlərlə üzləşməməsi üçün tək bizdə deyil, dünyanın müxtəlif ölkələrində bu cür fəaliyyətlər var. Bir çox ölkələrdə bu sahədə formalaşan müəyyən şirkətlər var. Onların hansısa şəhər, kənd, vilayət üzrə müştəriləri var. Burada fermerlər alıcı axtarırlar, onlar məhsulları fermerlərdən alıb öz müştərilərinə satırlar. Araşdırmalar göstərir ki, tədarük şirkəti bir yox, bir neçə ola bilər və zamanla bu sahədə də inkişaf olacaqdır.

Bakı şəhərində keçirilən kənd təsərrüfatı məhsullarının satış-yarmarkalarının normal fəaliyyət göstərməsinin (sanitariya-gigiyenik cəhətdən) təmin edilməsi, rayonlardan məhsul gətirən istehsalçılara normal şəraitin yaradılması vacibdir. Bundan başqa yarmarkalara göndərilən məhsulların çeşidlərinin və həcmnin artırılmasında dönüş yaradılması istiqamətində ardıcıl işlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı.

Kənd rayonlarında (rayon mərkəzlərində, qəsəbələrdə, əhalisi çox olan kəndlərdə) kənd təsərrüfatı məhsullarının satış-yarmarkalarının keçirilməsinə, əhali və fermerlər üçün əlverişli ticarət mühitinin formalaşdırılmasına da ehtiyac vardır. Bir çox bölgələrdə fermerlərin yetişdirdiyi məhsulu alan tədarük məntəqələri olarsa, bu amil, zənnimizcə, fermerlərin xeyrinə olacaq. Bu halda ortada vasitəçi olmayacaq və fermerlər məhsullarını birbaşa vasitəçilərə satdıqları qiymətdən daha yüksək qiymətə satmaq imkanı qazanacaqlar.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının yığımından sonrakı proseslərdə itkilərin azaldılması və məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyac var. Çünki mövcud bazar infrastrukturunu yerli istehsalçıların ticarət şəbəkələrinə sərbəst daxil olmasına tam imkan vermir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları yetişdirdikləri məhsulları vasitəçilərin təklif etdiyi aşağı qiymətə onlara satmağa məcbur olurlar. Bazar infrastrukturunun, o cümlədən topdansatış və pərakəndə satış bazarlarının düzgün formalaşmaması istehsalçı qiyməti ilə bazar qiymətləri arasında fərqi 2-3 dəfə, bəzi hallarda isə daha çox olmasına gətirib çıxarır.

Hazırda ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə bazar infrastrukturunun inkişafında aşağıdakı istiqamətlərə üstünlük verilməsi məqsədəuyğundur:

- *regionlarda yeni topdansatış mərkəzlərinin yaradılması, eyni zamanda, paytaxtda və digər iri şəhərlərdə müasir tələblərə uyğun pərakəndə satış şəbəkələrinin genişləndirilməsi;*
- *yerli istehsal və xidmət sahələrində əhalinin keyfiyyətli yerli məhsullarla təmin edilməsinə də şəraitin yaradılması;*
- *kənd təsərrüfatı məhsullarının uzun müddətə saxlanması üçün logistika mərkəzləri və soyuducu anbar kompleksləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi;*
- *Bakı şəhərində keçirilən kənd təsərrüfatı məhsullarının satış-yarmarkalarının normal fəaliyyət göstərməsinin (sanitariya-gigiyenik cəhətdən) təmin edilməsi, rayonlardan məhsul gətirən istehsalçılara normal şəraitin yaradılması;*
- *daxili bazarın səmərəli qorunması, eyni zamanda fermerlər, xüsusən də kiçik və orta istehsalçılar üçün əlverişli bazar infrastrukturunu mühitinin yaradılması.*

İstehsalçıların daxili və xarici bazarlara çıxışının yaxşılaşdırılması baxımından yükdaşıma xidmətlərinin inkişafına, o cümlədən istehsalçılar üçün əlverişli şərtlərin təmin edilməsi baxımından bu xidmətlərin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Aqrar sahədə müvafiq istiqamətdə həyata keçirilən siyasətin yerli istehlakçıların təhlükəsizliyinin təmini, ərzaq bazarının formalaşdırılması və tənzimlənməsi, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı, qablaşdırılması, markalanması, sertifikatlaşdırılması, saxlanması və satışı mərhələlərində nəzarətin gücləndirilməsinə yönəldilməsi məqsədəuyğun olardı.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ataşov B.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri. Bakı: Elm, 2006, 336 s.
2. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir).
3. “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu, 2002, №9, s. 1718-1721.
4. Azərbaycanın statistik göstəriciləri / Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: 9 №-li kiçik müəssisə, 2019, 779 s.
5. Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı, Bakı, AzTU, 2000.

6. “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması haqqında Sərəncam. Bakı şəhəri, 16 yanvar 2014-cü il.
7. İbrahimov İ.H. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri. B: Səda, 2010, 248 s.
8. Məmmədova M.Ə. Ərzaq məhsulları istehsalının mövcud vəziyyəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri / AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunda keçirilmiş “Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin sosial-iqtisadi problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Avropa, 2011, s. 283-285.
9. Vəliyev T.S. İnfrastrukturlar: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti, Bakı, Elm, 2000.
10. Джабиев Р.М. Рыночная инфраструктура и особенности её формирования, Тренд., №1, 1998.

Ph.D., docent, M.A. Mammadova
Agricultural Economics Research Center

Factors of market infrastructure development in agribusiness

Abstract

The article describes the characteristics of the market infrastructure in the agribusiness sphere, as well as the requirements for the formation of the infrastructure for the agricultural development. At the same time, in recent years, the main directions of the development of market infrastructure have been studied and relevant assessments are carried out. It is indicated that the creation of modern infrastructure facilities, the implementation of the appropriate institutional changes have had a significant impact on the reducing losses and maintaining the quality of agricultural products. However, there is a need to continue the implementation of systematic measures in the relevant direction.

Keywords: *market infrastructure, production, wholesale, retail, logistics marketing.*

Д.ф.э.н., доцент, М.А. Мамедова
Центр Аграрных Исследований

Факторы развития рыночной инфраструктуры в сфере агробизнеса

Резюме

В статье раскрываются особенности рыночной инфраструктуры в сфере агробизнеса, а также требования к формированию инфраструктуры, связанные с развитием сельского хозяйства. В то же время в последние годы исследованы и проводятся соответствующие оценки основные направления развития рыночной инфраструктуры. Показано, что создание современных объектов инфраструктуры, проведение соответствующих институциональных изменений оказали значительное влияние на сокращение потерь сельскохозяйственной продукции и поддержание её качества. Вместе с тем, есть необходимость в продолжении реализации системных мер в соответствующем направлении.

Ключевые слова: *рыночная инфраструктура, производство, оптовая торговля, розничная торговля, логистика, маркетинг.*